

Introduktion til dansk kirkebogs- og præstehistorie via en gammel kirkebog

Øse-Næsbjerg 1646–1722

Paul G. Ørberg

Øse kirke og præstegård ligger i Skast herred, Ribe stift, knap to mil øst for Varde. Mod sydvest grænser sognet op til anneks sognet Næsbjerg.

Den tredje lutherske sognepræst, der residerede her, hed *Poul Jørgensen Barfoed*. Det er ham og hans nærmeste efterfølgers kirkebog, der interesserer os i denne sammenhæng.¹ Han kom i embedet i 1601, og året efter blev han gift med sin formands datter; om det ligefrem var et vilkår for at få embedet, forlyder der ikke noget om, men det er da ikke umuligt.² Hans familieforhold er på flere måder meget karakteristiske for den tid. Han var selv præstesøn fra Grimstrup længere sydpå i Skast herred. Af hans børn blev to døtre gift med præster; den ene, Karen, der var født ca. 1612, gik i sin moders fodspor og blev gift med faderens eftermand i embedet – hende vender vi senere tilbage til – den anden blev præstekone i Ølgod og Strellev lidt nordpå i

naboherredet Øster Horne.³ Men han havde også en søn Lambert, der blev præst i nabosognene Torstrup-Horne, også i Øster Horne herred, fra 1645 til 1672, mens en anden søn, Mads, blev sognepræst i Verst-Bække i Anst herred fra 1650 til 1669 (se stamtavlen s. 166). Hans familie var endnu større, for da han i 1640 ansøgte kongen om at få kaldets tilhørende forbedret, nævner han, at det skal ske »til hans mange fattige børns forfremmelse, af hvilke en har været holdt *in studiis* og 2 endnu er deri, foruden de andre, som er andre steder.«⁴

Vi ved, at hr. Poul blev ordineret i Ribe domkirke den 5. april 1601, men vi ved ikke noget om hans uddannelse. Han har sikkert gået i latinskolen i Varde eller Ribe, men endnu på denne tid var det ikke noget krav, at en præst skulle have teologisk embedseksamen (*attestats*, egl. vidnesbyrd), det blev det først i 1629.⁵ I 1601 krævedes der egentlig blot, at man havde bestået en slags bispeeksamen. Ifølge den reformatoriske kirkeordinans 1539 var det ganske vist menigheden, der valgte sin egen præst, som *superintendenten*, dvs. biskoppen, skulle godkende, men alle-

1. Øse og Næsbjerg kirkebog 1646–1721, C 560–1. Landsarkivet for Nørrejylland (LAN).
2. De fleste slægtsoplysninger er hentede fra: S.V. Wiberg, *Almindelig dansk Præstehistorie I-IV*, 1871–79 (nyoptryk 1959–60), som er det helt uomgængelige værk vedrørende sit emne. I forordet udtaler Wiberg: »Særligen har jeg havt min Opmærksomhed henvendt paa, saavidt muligt at fremstille *Geistlighedens indbyrdes Slægtskabsforbindelser*, hvilke i ældre Tid vare saa vidt-udbredte, at Præsterne paa visse Egne dannede ligesom een stor Familie«. Wibergs oplysninger er supplerede med præsterækken i: J.R. Lorentsen, *Bidrag til Øse Sogns Historie*, 1932, s. 238 ff. og Jørgen H.P. Barfoed, *Nitten generationer. Slægten Barfoed-Barfoed* (1960) s. 28 og 37 f.

3. Ordningen med, at et embede bevaredes (konserveredes) i samme familie, det såkaldte »konserveringssystem«, er skildret i: Vilhelm Bang, *Præstegaardsliv i Danmark og Norge i Tidsrummet fra Reformationen til det syttende Aarhundredes Slutning* (1891) s. 25 ff.
4. O. Nielsen, *Historiske Efterretninger om Skadst Herred*, (1862) s. 167 f.
5. Forordn. 27.3.1629 II,1. *Forordninger, Recesser m.v. 1556–1660 I-VI* ved V.A. Secher (1887–1918). Matriklen fra Københavns Universitet er i øvrigt også først bevaret fra 1611. S. Birket Smith, *Københavns Universitets Matrikel 1611–1629 I-III* (1890–1912).

rede i 1546 var det blevet fastslået, at når de lavere instanser var uenige, og valget trak ud, skulle superintendenten sammen med lensmanden indsætte en duelig ordets tjener.⁶ På Poul Barfods tid var valgetret svundet ind til, at menigheden kunne protestere imod en bestemt person. Denne protestret var opretholdt endnu i Christian V's Danske Lov 1683 (herefter forkortet DL), men reelt var den bortfaldet efter 1665. Det var nu kongen, der gennem Kancelliet foretog udnævnelsen, eller kirkepatronen (kirkeejeren) såfremt han havde kaldsret (*ius vocandi*). Ved siden heraf skulle biskoppen give *kollats*, dvs. udfærdige et udnævnelsesbrev.⁷

Poul Barfod blev siddende i sit embede lige til 1653, dvs. at han opnåede at blive »jubel-lærer«, holde 50 års embedsjubilæum, det ingen præst i dag kan nå. Det var i 1651, og i 1653 »oplod« han så endelig embedet til sin svigersøn; selv døde han året efter, den 3. marts 1654. To måneder før, den 8. januar, var hans kone, Anna Lambertsdatter Riber, død.

I 1637 var Poul Barfod provst for Skast herred, for det var i sin egenskab af provst, at han på denne tid affattede en indberetning til lægen og oldforskeren Ole Worm om Øse og Næsbjerg sogne, »*mea manu*«, dvs. med min (egen) hånd; den indledte han i øvrigt med en beskrivelse af sognenes geografiske placering i herredet, men indberetningerne er i øvrigt ikke særlig spændende.⁸ I samme forbindelse optræder hans navn også i latiniseret skikkelse: *Paulus Georgiades Øsæus*. I annekskirken Næsbjerg har hans navn tidligere kunnet læ-

ses vistnok på et topstykke til den nu forsvundne lydhimmel over prædikestolen, og på Nationalmuseet opbevares den dag i dag et sølvskrin med denne indskrift: »Hr. Poul Jørgensen Barfod, Øse. Anna Lambertsdatter, Øse. *Soli deo gloria*«, dvs. Gud alene æren. Det kan kun tages som vidnesbyrd om solid velstand – endnu på denne tid.⁹

Det var også i sin egenskab af provst, at han i begyndelsen af juni måned i 1646 fik bud fra biskoppen i Ribe med en kopi af et missive, et kongebrev, til bisperne i Jylland, på Fyn og i Skåne dateret den 17. maj 1646, som blev det officielle grundlag for kirkebogsføring i disse landsdele. Brevet, der – som alle regeringsbreve – var underskrevet af den gamle kong Christian IV personlig, ligger den dag i dag i Ribe bispearkiv.¹⁰ Brevets udseende og en gengivelse af dets indhold i en nutidig sprogform kan ses på side 156.

Brevet stillede hr. Poul over for to opgaver, dels som provst og dels som præst. Som provst skulle han sørge for, at de enkelte sognepræster i det ret store herred fik klar besked om den kongelige ordre. Vi er så heldige, at vi nogenlunde kan se, hvordan tidsforløbet har været. Kongens brev er med de faste postbude, som Christian IV's postforordning fra 1624 havde indrettet, nået til Ribe via Kolding i løbet af en uges tid. På bispekontoret har kopisten derpå udfærdiget brevene til provsterne, sådan må vi regne med, at det er foregået, og det slår næppe fejl, at de er kommet provsterne i hænde omkring den 1. juni. Det ligger fast, at hr. Poul sendte brevet til sine præster den 10. juni. Vi finder nemlig forrest i hans egen kirkebog, som vi straks skal vende tilbage til, noteret: »Dette brev blev sendt til præsterne 10. juni Anno 1646«. Men om det betyder, at biskoppens brev er

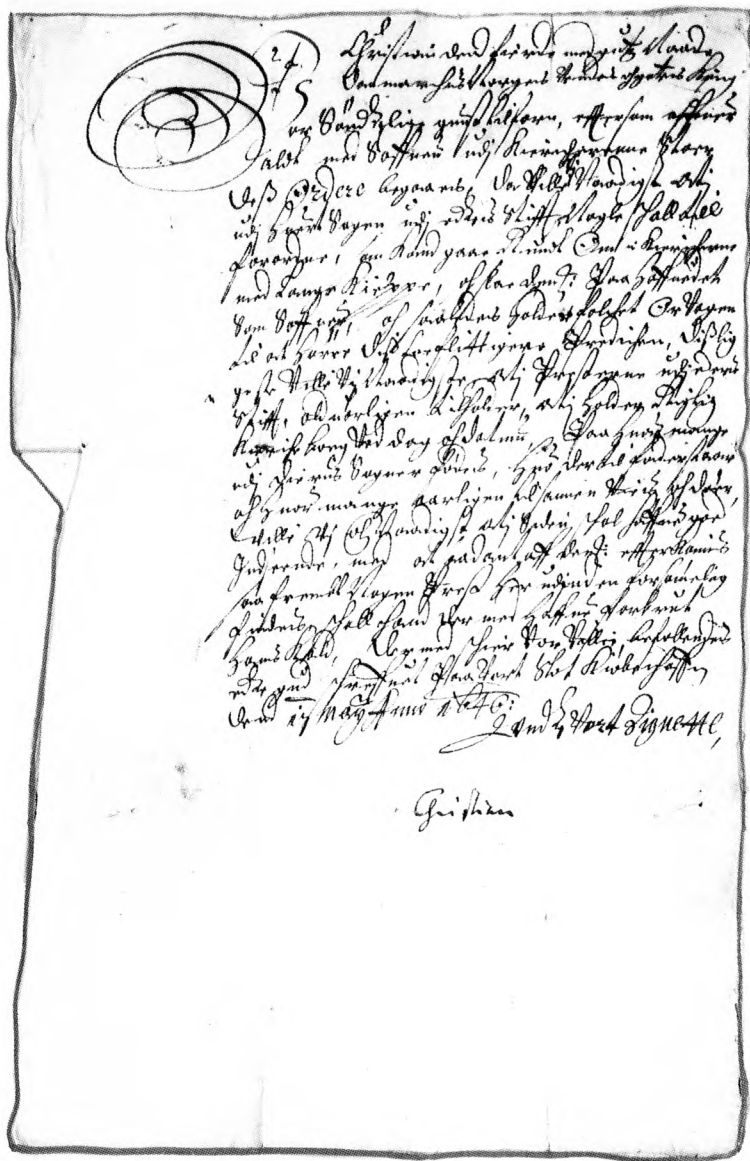
6. *Danske Kirkelove 1536–1683 I-III* ved H.F. Rørdam, bd. I (1883) s. 75 og 248.

7. *Danske Lov (DL)* 2–3–2 og 3, forordn. 27.3.1629 II,3 og 2. Kilderne til DL – kirkeordinans, recesser o.a. – er kun undtagelsesvis angivet, se herom: *Danske Lov* ved Stig Iuul (1949). En række kongelige forordninger skulle regelmæssigt oplæses fra prædikestolen. Ifølge Danske Lov skulle dele af loven m.v. oplæses fra prædikestolen to gange om året, nemlig Palmesøndag og 4. søndag i advent (Reces 1643 1–1–18, DL 2–4–13, forordn. 13.6.1696).

8. *Præsteindberetninger til Ole Worm I. Indberetninger fra Ålborg og Ribe stifter 1625–42* udg. ved Frank Jørgensen (1970) s. 237–38.

9. *Danmarks Kirker*, Ribe Amt udg. Nationalmuseet: (1988–91) s. 1642. Barfod, *Nitten generationer*, s. 28. Kort før sin fratræden i 1653 blev Poul Barfod den 12. juni 1652 indstævnet for provstemødet i Ribe den 21. juni for at forsvare sig mod en klage fra en Poul Sørensen over, at denne i fem år var blevet nægtet adgang til nadverbordet. Biskop Kragelunds kopibog 1652–64 fol. 1b f. C 4-205, LAN.

10. Ribe bispearkiv. Reskripter 1637–1666, C 4–252, LAN.

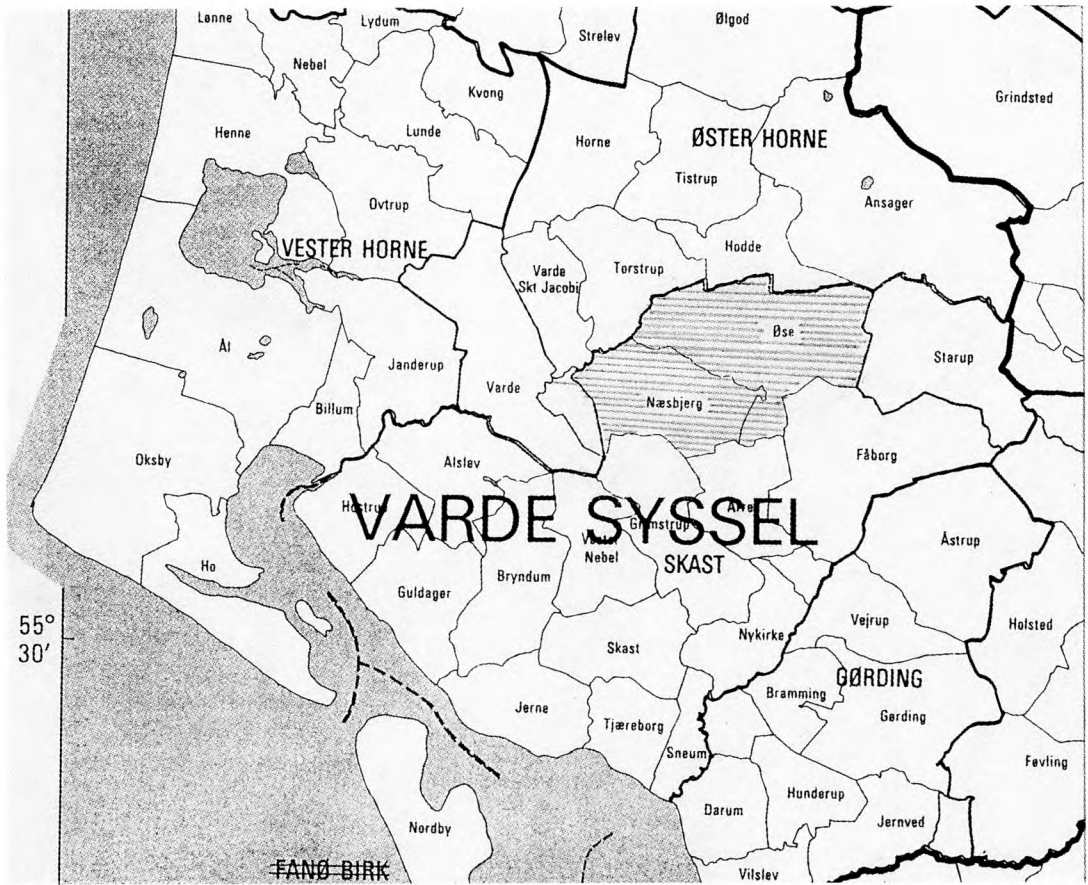
Christian IV's originale forordning af 17. maj 1646 i Ribe bispearkiv (C 4-252, LAN). Ordlyden er:

»Vi Christian den Fjerde med guds nåde Danmarks, Norges, Venders og Goters konge vor synderlige gunst tilforn, eftersom overalt med soven udi kirkerne stor disordre begås, da vilde vi nådigst at I udi hvert sogn udi eders stift nogle skal tilforordne, som kan gå rundt om i kirkerne med lange kæppe og slå dem på hovedet, som sover, og således holder folket årvågen til at høre desto flittigere prædiken, desligeste vilde vi nådigst, at I præsterne udi eders stift alvorligen tilholder at I (skal være: de) holder rigtig kirkebog ved dag og datum, på hvor mange udi deres sogne Jodes, heo dertil fadder står, og hvor mange årligen tilsammen vies og dør, vilde vi og nådigst at I siden skal have god indseende, med at sådant af dem efterkommes, såfremt nogen præst her udinden forsømmelig findes, skal han dermed have forbrudt hans kald, dermed sker vor vilje, befaledes eder gud skreket på vort slot København, den 17. maj Anno 1646. Under vort signet, Christian«
(Foto: Landsarkivet for Nørrejylland).

blevet sendt i cirkulation blandt præsterne, eller om provsten ligesvem har sat sin degn til at lave kopier, kan vi ikke afgøre. Det første er vel nok det sandsynligste. Men provsten havde i øvrigt også haft den mulighed at indkalde herredets præster til møde i en kirke midt i herredet og orientere dem der (Reces 1643 I.1.29; DL 2. bog, 16. kapitel, artikel 12).

Som sognepræst skulle hr. Poul imidlertid også selv finde ud af de praktiske problemer

med den nye kirkebog. Der er grund til at betone nye, for umuligt er det ikke, at præsten allerede førte en eller anden form for kirkebog, selv om det ikke var foreskrevet af øvrigheden. Den er i så fald sikkert blevet kasseret i 1646. En sådan fremgangsmåde har vi virkelig eksempler på, men vi kender også ældre kirkebøger, som eksisterer endnu i dag. Vi behøver ikke at gå længere end til naboprovstiet, Vester Horne herred, hvor der i Janderup-Billum pastorat findes en kirkebog fra

Udsnit af kort over Danmarks gejstlige inddeling 1656. Fra *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*. Red. af Karl-Erik Frandsen. 1984, s. 152.

1637, og i selve stiftsbyen Ribe begynder kirkebogen for Domsognet i 1623. Der er heller ikke så langt til Nordby på Fanø, hvorfra vi har den ældste nørrejske kirkebog fra 1611, ganske vist i en senere afskrift. Bevæger vi os lidt ned i hertugdømmet Slesvig finder vi betydelig ældre kirkebøger (Flensborg 1558, Hjordkær 1573). Ideen med at føre kirkebøger var altså slet ikke så ny endda, men i modsætning til Fyn og Sjælland ser det ikke ud til, at nogen af de jyske biskoper i tiden forud har interesseret sig for kirkebøger. På Fyn blev der i 1607 gjort et, ganske vist forgæves, forsøg på at indføre kirkebøger. På Sjælland indførte biskop Hans Poulsen Resen faktisk kirkebøger i 1620, og en synodeskrivelse fra 1641 afslører klart, at skikken at føre kirkebøger da var udbredt; den ældste bevarede sjællandske kirkebog er fra Bremerholms kirke og

begynder i 1617. Egentlig er det også ligetil, at det på mange måder kunne være praktisk for en præst at føre bog over sine sognebørn. Det nye i 1645–46 var, at det nu var kongen (regeringen), der forlangte dem ført af alle præster.

Baggrunden herfor var ikke – som man vil være tilbøjelig til at tro – i første række kirkelige hensyn. Man skal erindre sig, at vi befinder os i et efterkrigsår, lige forud var gået den såkaldte Tørstenssonfejde 1643–45, som havde medført en besættelse af den jyske halvø og Skåne af svensk/tyske lejetropper, men som i det hele taget havde kostet landet dyrt og efterladt det dansk-norske riges finanser i en ynkelig forfatning. For første gang havde det været nødvendigt at gribe til at udskrive en *kopskat* i Danmark, dvs. en skat pr. hoved. Det var sket ved en forordning af

22. maj 1645. Alle over 15 år skulle betale skatten, vel at mærke dog kun de upriviligerede stænder. Ansvar for skatteopkrævningen havde lensmændene, som skulle skaffe sig de nødvendige oplysninger fra præsterne. Kun hvis præsterne havde ordentlige kirkebøger, kunne de bruges til at udarbejde nøjagtige skattemandtal – og det blev de brugt til fremover. Forøvrigt var der samtidig med kopskatteforordningen udgået et kongebrev til Sjællands biskop om kirkebøger af samme indhold som det viste (Forordning af 20. maj 1645). Når Jylland og de skånske provinser først fik påbuddet et år senere, skyldes det simpelthen, at de endnu i foråret 1645 var under fjendtlig besættelse.¹¹

Hvordan hr. Poul nu har grebet sagen an rent praktisk, kan vi naturligvis ikke vide; men han var jo en gammel mand, så mon ikke han har sendt sin avlskarl eller degn af sted til Varde for at bestille en kirkebog hos bogbinderen. Én ting kan vi konstatere, nemlig at de i hvert fald har haft besked på, at bogen skulle være så tarvelig og billig som vel muligt. Sagen var den, at præsten skulle betale den af sin egen lomme. Man vil måske spørge, om det virkelig spillede en rolle; men en kirkebog var ikke billig. F. eks. ved vi fra Kolding, at den nye kirkebog i 1646 kostede tre rigsdaler, så var den ganske vist også i foliostørrelse og indbundet, men det var mange penge, endnu mere end en kirkebog koster i vore dage, og det vil sige adskillige tusinde kroner.¹² Resultatet af sparsommeligheden kan vi se: en lille bog, hvis sider kun måler 16,3 × 10,4 cm, men til gengæld dog af en antagelig tykkelse, i alt 203 blade. Om indbindingen også har været beskeden, eller om bogen overhovedet har været indbundet eller kun haft et omslag eventuelt af pergament, kan vi desværre ikke afgøre, da den er blevet ombundet sandsynligvis kort tid efter,

11. Forhistorien til 1645/46-missiverne er skildret af Troels Dahlerup, »Fromhed styrker rigerne«, i: *Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum* (1964) s. 70–81; jfr. sammesteds Paul G. Ørberg, »Omkring de norrøjske kirkebøger«, s. 63–69.

12. Paul G. Ørberg, »Omkring de norrøjske kirkebøger«, s. 68, note 12.

at den i 1891 var blevet afleveret til landsarkivet. Efter alt at dømme har den været en tur på Rigsarkivets værksted i København, hvor den er blevet indbundet med arkivvæsenets dengang – sikkert nok af økonomiske grunde – foretrukne materiale, der bærer det karakteristiske navn *korsetdrejl*, altså en kraftig stofindbinding, som dog ikke har vist sig bestandig over for tidens tand; i dag er bindet revnet og sprækket. Men som man vil vide, udlånes den originale kirkebog heller ikke mere på landsarkivets læsesal.

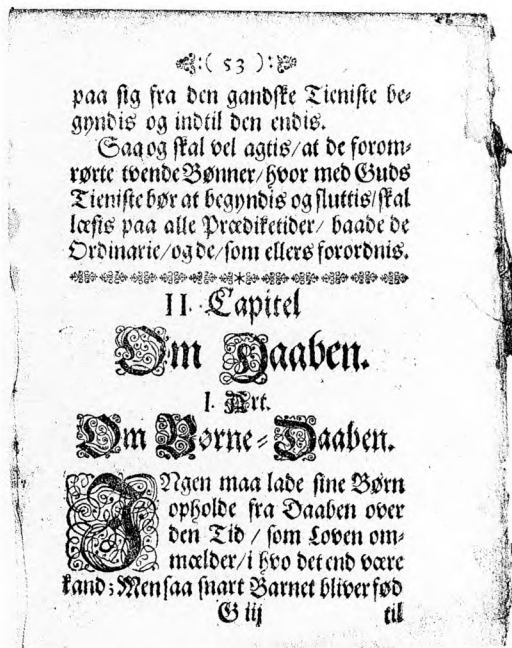
Hvis man spørger, hvordan præsterne rundt om i herredets sogne efterkom den kongelige ordre, har vi desværre ikke noget svar. Øse-Næsbjerg kirkebog er den eneste, der rækker tilbage til 1646.

Åbner vi nu omsider den gamle kirkebog, finder vi på første blad anført en indholdsfortegnelse på latin. Øverst står »Index«, men midt på siden: »*Catalogus Natorum, renatorum, conjugatorum et denatorum in ecclesiis Øse et Nesbjerg*«; det gentages endda med en anden håndskrift. Det betyder på dansk: Fortegnelse over fødte, genfødte (dvs. døbte), viede og afdøde i Øse og Næsbjerg kirker. De latinske ord for døbte og døde er rigtige nok, men det er sjældent, at præster anvender dem. For øvrigt tyder skriften på, at det ikke er skrevet af Poul Barfod, men af en af hans eftermænd.

Som allerede antydet indledes kirkebogen med en afskrift af selve kongebrevet af 17. maj 1646: »Copie aff Kong. Maj.s naadigste Breff og Befalning«. At det er skrevet af præsten selv, og at det også er ham selv, der har ført kirkebogen – og ikke f.eks. degnen eller en kapellan – fremgår tydeligt af skriften, som er ensartet og karakteristisk frem til 1653, da han, som vi allerede har hørt, tog sin afsked.

Provstens kopi er ikke aldeles ordret med det originale brev i bisparkivet. Nogle steder modificerer han cancelliets tunge stavemåde hen efter talesproget, f.eks. når han skriver *soven* i stedet for *soffuen*, eller *bog* i stedet for *boeg*. En enkelt uagtsomhed kan også iagttages, når provsten skriver om de tilforordnede, at de *skal* gå rundt med kæppe og slå folk i hovedet, når de sover, hvor originalbrevet har *kand*. Endelig får vi, ved en lapsus, kun måne-

Side i originaludgaven af »Danmarks og Norges Kirkeritual« 1685.

sten samtidig med kirkebogsforordningen var der nemlig den 23. maj 1646 kommet en forordning, som påbød, at børn på landet skulle føres til dåb i kirken senest otte dage efter fødslen. Begrundelsen var, at der blev begået stor uskikkelig med at lade børn ligge længe udøbte »hvorudover det hænder sig at mange tilforn hendør, førend de kan komme til dåb og kristendom«. I købstæderne var fristen endda kun fire dage. Overtrædelser af påbuddet takseredes til 10 rigsdaler, svarende til mange tusinde kroner i dag. Man skal være opmærksom på, at disse dåbsfrister i forbindelse med forskrifterne for barselkoners kirkegang (se om introduktionen af barselkoner s. 169) havde den betydning, at en barnemoder aldrig selv kunne overvære sit barns dåb i kirken. Vi skal nedenfor vende tilbage til problemerne omkring dåben.

Hr. Poul er omhyggelig med sin datering, vi får både at vide, at det er den 8. juli, og at det er på bededagen. Faste bededage var blevet indført i 1631 (forordning 9. februar),

nemlig sådan at de skulle holdes i landsbykirker på den første sogneonsdag i hver måned for hovedsognets vedkommende, i annekssognet den følgende onsdag (jævnfør Christian IV's Store Reces 1643 1. bog, kapitel 1, artikel 33 og DL 2-4-5). Kalenderen for 1646 viser, at den første juli var en onsdag. Det er med andre ord helt efter bogen, når der holdes gudstjeneste i annekssognet Næsbjerg onsdag den 8. juli. Præsten bruger i begyndelsen nogle gange blot datoen også for søndagene, men går hurtigt over til at bruge kirkeårets latinske betegnelser – igen som næsten alle andre præster på den tid. F.eks. finder vi side 5: *Dominica Quasimodogeniti*, dvs. 1. søndag efter påske. *Dominica* betyder Herrens dag, søndag. Det efterfølgende latinske ord betyder »som de nysfødte« og er hentet fra en tekst i Det nye Testamente, 1. Petersbrev 2,2, der den dag i dag læses som episteltekst i danske kirker. Men de fleste af de andre mærkelige, latinske navne på forårets søndage, som præsten også her bruger, er faktisk overleverede begyndelsesord fra den gamle latinske messe, fra det såkaldte *introitus* (indledning), som begynder med et bibelsprog. De har alle deres oprindelse i Det gamle Testaments Salmernes bog, undtagen 5. søndag efter påske (= søndag før Kristi Himmelfartsdag), som kaldes *Rogate*, dvs. Bed! (så skal I få), hentet fra Matthæusevangeliet 7,7 og Johannevangeliet 16,24.

For øvrigt lægger man mærke til, at det er meget almindeligt, at man holder barnedåb på en hverdag. Dog skal man huske på, at der dengang var betydelig flere gudstjenestedage end i dag. Den fastlagte, månedlige onsdagsgudstjeneste er nævnt ovenfor; i fastetiden indtil »dimmelugen« (den stille påskeuge) gjaldt det endda alle onsdage (eller torsdage, Danske Lov 2-4-5). Dertil kom tredjehelligdagene på de tre store højtider, jul, påske, pinse, Hellig Tre Kongers dag 6. januar, Mariæ Renselsesdag 2. februar, Taksigelsesfest 11. februar (fra 1660-1766), Mariæ Bebudelsesdag 25. marts, Johannes Døbers eller Sankt Hans Dag 24. juni, Mariæ Besøgelsesdag 2. juli, Sankt Mikkelsdag 29. september og Alle Helgens Dag 2. november; disse dage

afskaffedes først ved forordning af 26. oktober 1770.¹³

Ved indgangen til året 1648 noterer præsten: »Den 12. januar *døde* Karen Madsen i Hornstrup straks der hun havde født et drengebarn. Blev samme dag barnet, eftersom det var klejn og svag, af mig hjemmedøbt. Faddere osv. Samme barn *døde* den 21. januar«. Det er den første hjemmedåb i kirkebogen, og præsten er omhyggelig med at motivere den; forordningen sagde udtrykkeligt, som vi så, at dåbshandlingen skulle foregå i kirken, og hjemmedåb skulle altså være ensbetydende med nøddåb. Recessen 1643 og senere Danske Lov fastsatte en kæmpebøde til en præst, som foretog en hjemmedåb (eller altergang) »uden fornødenhed det udkræver«. Danske Lov gentog også reglen fra 1646, om at forældre, der lod børn »ligge udøbte uden kirken over otte dage« pådrog sig en meget stor bøde (DL 2-5-2 og 6), men når det i en følgende artikel fastslås, at forældre skal stå åbenbar skrifte (se nedenfor), hvis deres barn døde udøbt på grund af deres forsømmelse, er det let at forstå, at her lå kimen til, at hjemmedåb alligevel blev det almindelige. Man kan heller ikke se bort fra, at hjemmedåb gav moderen lejlighed til at være med ved barnedåben. Dog *kan* hjemmedåb også betyde dåb i præstegården af et barn, som er blevet bragt hen til præsten.¹⁴

Det skal her indskydes, at udviklingen kulminerede med Struensees forordning af 27. juli 1771, som stillede folk helt frit m.h.t. til kirke- eller hjemmedåb. Hjemmedåb var blevet så almindelig, at der skal have været kir-

ker, hvor man aldrig brugte døbefonten!¹⁵ Fremstillingen i kirken efter hjemmedåb skulle efter loven ske »så snart de komme til pas« (DL 2-5-8), men ligesom til dåben valgte man ofte almindelige hverdage til fremstillingen. Dåbsforordningen af 30. maj 1828 indskrænkede igen hjemmedåb til egentlig nøddåb, men selv den stillede søgnedage lige med søn- og helligdage.

I god overensstemmelse med kirkebogsforordningen meddeler præsten altid *døds*dagen og begravelsesdagen. Det fortsætter svigersønnen med til omkring 1670; fra da af oplyses kun begravelsen, og det er langt det almindeligste i de gamle kirkebøger. Kirkeritualet fra 1685 siger ganske vist, at det er dødsdagen, der skal angives, men det fik ingen betydning. Vender vi nu tilbage til første side i kirkebogen (side 3), så finder vi nederst denne indførelse: »Samme dag blev Karen Olufsdatter i Skonager *publice absolvert* udi Nesberg kirke, og udlagde hun Christen Pedersen Skrædder født i Skamstrup til sin barnefader«. På dansk kaldes det offentlig eller åbenbar skrifte eller skriftemål, som bestod i, at synderen skulle stå frem i kirken og bekende sine synder for hele menigheden og bede om forladelse. Hele proceduren er detaljeret foreskrevet i kirkeritualet fra 1685.¹⁶ Drejede det sig om et barn født uden for ægteskab – og det gjorde det for det meste – skulle moderen også nævne barnefaderens navn; det har Karen Olufsdatter også gjort. Der er bare den ting at sige til det, at den kongelige forordning slet ikke havde forlangt, at sådan noget skulle bogføres; det er egentlig noget, præsten gør på egen hånd, men han havde i det stykke følgeskab af de fleste af sine embedsbrødre. Det er dog ikke alle, der er så nidkære, at de indfører de offentlige skriftemål i kirkebogen.¹⁷ Hvor dramatisk en sådan absolutionsforestilling i kirken kunne udvikle sig, viser f.eks. en indførelse i den senere kirkebog for Øse sogn:

13. Forordn. 27.3.1686 fastlagde en almindelig faste-, bode- og bededag til fredagen i den fjerde uge efter påske (nuværende Bededag). På år derefter begyndte de månedlige bededage på landet at bortfalde. C.T. Engelstoft, *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark* (1840) s. 106 ff. Kirkeritual 1685 1.2., s. 42 ff.
14. Gustav Bang, *Kirkebogsstudier* (1906, optrykt 1976) s. 110. Kirkeritual 1685 2.2, s. 73 ff. Georg Hansen, *Præsten paa Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede*, s. 117 ff. I mange henseender vil denne udmærkede bog også være dækkende for slutningen af 1600-årene.

15. Engelstoft, *Liturgiens*, s. 227 ff.

16. Kirkeritual 1685, 7.2: Om afløsning af band.

17. Jfr. DL. 2-9-17. Georg Hansen, *Præsten paa Landet*, s. 113 ff.

Dom. 2da post Trin. (dvs. 2. søndag efter Trinitatis 1750) blev Ane Pedersdatter af Vrenderup publice absolveret i Øse kirke, og udlagde til barne-fader Søren Daugaard af Helle, som og selv var tilstede i kirken, og stod ud på gulvet og nægtede at være hendes barnefader.

Folk, der stod offentlig skrifte, kaldes i nogle kirkebøger for *deprecanter* (dvs. dem, der beder om tilgivelse).

Skriftemålet for lejermål og hør blev for øvrigt ophævet i 1767 (forordn. 8.6.1767), dog kun imod at man enten blev hensat på vand og brød i 8 dage eller betalte en bøde. Allerede i 1735 var der dog givet en dispensationsmulighed, som kunne medføre, at en skriftlig albigt blev indført i kirkebogen (forordn. 23.12.1735 §4). Men for en række forseelser eksisterede skriftermålet fortsat, det gjaldt f.eks. forsømmelse m.h.t. et barns dåb (DL 2-5-7, bortfaldet ved forordn. 30.5.1828). Det er ikke undersøgt præcist for danske kirkebøgers vedkommende, men stort set blev det efter 1767 vist kun brugt ved ihjelligninger (også kaldet opprimeringer, egentlig undertrykkelser) af spædbørn (DL 6-11-13). Det gælder netop den senere Øse-Næsbjerg kirkebog, hvor adskillige spædbørn noteres som *opprimeret* i forbindelse med offentligt skriftemål frem til 1778 (allerede i 1685 26. april er der noteret et opprimeret barn).¹⁸ I kirkebogslitteraturen oplyses det gerne, at åbenbar skrifte blev afskaffet 1767, men korrekt er det altså ikke. Formelt bortfaldt det åbenbare skriftemål i dette og en række andre tilfælde først med straffeloven af 1866.

Ved siden af de offentlige skriftemål eksisterede dels præstens skriftetale og overhøring, som fandt sted om lørdagen, dels det egentlige *lønlige skriftemål*, der foregik i den skriftestol, som endnu er bevaret i en del kirker. Her gjaldt den klare regel, at præsten ikke uden sit kalds fortabelse måtte åbenbare

noget for andre, undtagen hvis det drejede sig om forræderi eller ulykke, og selv da skulle den skriftendes navn så vidt muligt forties (DL 1-5-20). Efter sagens natur har det lønlige skriftemål altså ikke afsat sig nogen spor i kirkebogen, og det er vanskeligt at udtale sig om, hvor stor en rolle det har spillet.

Hr. Poul holder sig ellers klart til kongebrevets bestemmelser, f.eks. bruger han ved bryllupper betegnelsen »sammenviet«, og han er i det hele taget temmelig kortfattet og kontant i sin måde at føre kirkebog; ganske det samme kan siges om de fleste andre gamle danske kirkebøger. Men alligevel hænder det, at han ikke kan nære sig for at skrive lidt mere end de nøgne kendsgerninger; ganske vist kun få gange, og ikke overraskende drejer det sig om begravelser:

(1648) Dominica 16. Trinitatis (= 17. september). Ved aftenstid red ladefoged på Nørholm, Mads Jepsen, født i Vesterbæk, der han ville rejse over Jyderik (i dag: Lunding) å, uforvarende udi en dyb høl og druknede. Blev efter kristelig skik begravet udi Øse kirkegård 21. september 1648.

Præstens medvirken ved begravelser bestod ofte blot i jordpåkastelse, så at kisten slet ikke kom i kirken, og der ikke blev holdt ligprædiken.¹⁹

Hvis vi tillader os et spring i kronologien i kirkebogen, finder vi i 1700 en notits om en fattigbegravelse, der i hvert fald er foregået som beskrevet:

Samme dag blev et fattig barn, som blev død ført til sognet og død af små kopper, begravet, hendes navn Maren Hansdatter barnefødt i Vorbasse. Næsbjerg mænd betød hendes kiste etc.

19. Kirkeritual 1685, 9. kap.: Om lig og begravelse. DL 2-10 og 6-12-4. Georg Hansen, *Præsten paa Landet*, s. 129 ff. Omfattende og kulturhistorisk værdifulde »nekrologier«, dvs. biografier af afløde, kan findes i Landbohistorisk Selskabs trykte udgaver af kirkebøger: Ole Højrup, *Levnedsløb i Sørmymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731 I-II* (1963-68) og Hans H. Worsøe, *Vonsild kirkebog 1659-1708* (1982).

18. I Ribe bispearkiv findes en særskilt pakke »Om opprimeringer 1712-73«, C 4-192. LAN. Jfr. Georg Hansen, *Præsten paa Landet*, s. 140 f.

Næsbjerg kirke set fra sydøst.

Foto: Niels Elsving. Nationalmuseet.

I 1711 er der noteret om endnu en drukneulykke, nemlig to tjenestedrenge på 15 og 16 år, som »var forleden søndag (dvs. 28. juni) begge udfalden i åen ved Nordenskov og druknede«. Det har drejet sig om Holme Å, der løber ud i Varde Å ved Karlsgårde.

En anden og noget mærkværdig drukneulykke er noteret i 1717:

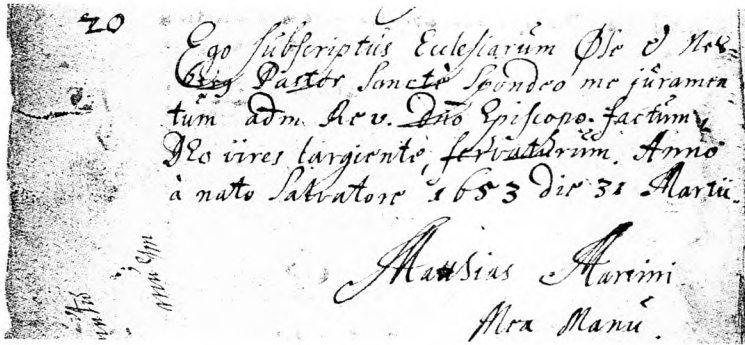
Den 16. august druknede i en Hyl ved Klamperen (dvs. lav engstrækning) en rytter n. (navnlig, ved navn) Christian, da han ville svømme sin hest og blev begravet d. 19. august 1717. Mine 2 døtre og 2 tjenestepiger, som toede deres klæder, så der på, ville gerne hjulpet, men kunne ikke.

I 1715 noteres der:

Dom. Oculi (dvs. 3. søndag i fasten, 24. marts) døde en gammel fattig mand fra Aalborg n. Thibert Lauritsen som blev, på Næsbjerg-sognefolks bekostning onsdagen næst derefter d. 27. marts begravet, såsom han 2 vintres tid med troskab og flittighed havde undervist ungdommen i det sogn.

Oculi er det første ord i dagens introitus: *Oculi mei semper ad Dominum* dvs. mine øjne er stadig vendt imod Herren (Ps. 25,15). Selv i Vestjylland kunne man gå i skole dengang, længe før de egentlige skoleforordninger (1739, 1814).

Det er almindeligt, og såre naturligt, at præsterne skriver noget mere udførligt, når det drejer sig om deres egne familiemedlemmers død. Det skal vi senere se eksempler på. Særlig interessant er det imidlertid at undersøge

Ribe stifts edsbog 1643-82 (C 4-805, LAN). Mads Morsings præsteed, der lyder som følger: "Jeg underskrevne præst ved Øse-Nashjerg kirker lover højt og helligt at jeg, så sandt Gud giver mig kræfter dertil, vil holde den ed, som jeg har aflagt til den højværdige biskop. Ar efter frelserens fødsel 1653 den 31. marts. Matthias Martini. Med egen hånd".

antallet af dødsfald i 1650'erne, fordi de kan fortælle os noget om pestens hærgen.

Første gang, man kan iagttage noget usædvanligt, er i 1650, hvor antallet af døde hele året ligger betydeligt over det normale; det kulminerer i juli måned med 10 døde, og det er lidt mere end et helt års gennemsnit; året før var der f.eks. i alt 9 døde. Året 1650 var virkelig et uår med misvækst og pest. Den 12. januar 1651 noterer præsten, at et pigebarn fra Karlsgårde er død, »som var i nødstid hjemmedøbt«. Dr. O. Nielsen opfatter det som *i nødens tid*, men det kan vel også blot betyde i dødsfald, f.eks. på grund af svagelighed.²⁰ Disse tal er dog for ingenting at regne mod de ulykker, man kom ud for i det store pestår 1659. Sygdommen rasede det år for alvor fra om sommeren og året ud. På en enkelt dag i august døde der 12 mennesker, i alt omkom 186 eller mere end en tredjedel af sognets befolkning. (Nederst på siden, hvor året 1660 begynder, har en senere præst noteret: Er i sidste år cirka 190 mennesker døde). Længere sydpå kender vi dog sogne, hvor kastastrofen var endnu værre; i Hygum øst for Ribe døde mere end tre fjerdedele af sognets befolkning. Også på andre måder har krigsårene sat sig spor i kirkebogen, f.eks. er den slet ikke ført i 1658 fra slutningen af august og resten af året. Men det er heller ikke kun dødsindførslerne, der fortæller om ulykkesårene, det gælder også vielserne. I 1658 foretoges der ingen vielser – i hvert fald

ikke i det tidsrum, hvor kirkebogen er ført – og i 1659, peståret, kun to, om foråret, mens der til gengæld i 1660 er hele 16, og de fleste brudgomme kommer udefra, fra andre sydjyske sogne; rimeligvis har de giftet sig til de øde gårde.²¹

Imidlertid er vi med disse begivenheder forlængst ude over Poul Barføds tid. Han blev, som nævnt, i 1653 efterfulgt af svigersønnen Mads Mortensen Morsing (1653–1680), og det er altså ham, der har foretaget de ovennævnte indførsler og jordet de mange pestlige. Morsing var dimitteret fra skolen i Ålborg i 1636.²² I Øse kirke findes der både en gravsten og et interessant epitafium fra 1675 over præsten, hans kone Karen Povelsdatter og deres lille datter, Anna Madsdatter, der døde kun 12 uger gammel.²³ Men forgængereren, hr. Poul skrev sidste gang i kirkebogen om et dødsfald den 1. marts 1653, og hr. Mads begyndte først at føre kirkebog i 1656, den 13. januar. Der er med andre ord en stor lakune i kirkebogen på næsten tre år, og netop engang i de tre år må den lille Anna være født og død og begravet; hun findes nemlig ikke i kirkebogen. Det er ærgerligt nok med et sådant afbræk, men at et præsteskitte afstedkommer et »hul« i en kirkebog, er slet ikke ualmindeligt.

Om hr. Mads' måde at føre sin kirkebog på er der ikke stort at sige; han fortsætter i det én

20. O. Nielsen, *Historiske Efterretninger*, s. 168. F.V. Mansa, *Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark* (1873), s. 382.

21. Aksel Lassen, *Skæbneåret 1659* (1958), s. 16 ff. J.R. Lorentsen, *Bidrag til Øse Sogns*, s. 36 ff. med afskrift af kirkebogens begravede.

22. Birket Smith, *Københavns Universitets Matrikel I*, s. 133.

23. *Danmarks Kirker*, Ribe Amt, s. 1627 f.

Epitafiemaleri fra 1675 i Næshjerg kirke af sognepræst Mads Mortensen Morsing, hans hustru Karen Poulsdatter og deres lille datter, Anne.

Foto: Niels Elswing. Nationalmuseet.

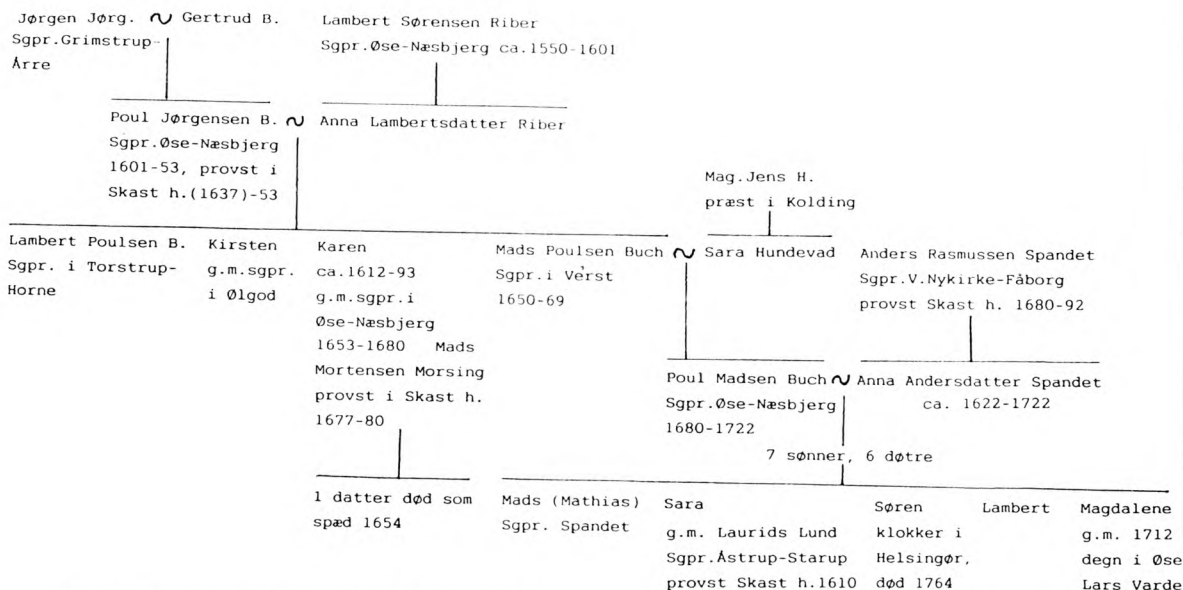
gang lagte spor. Men hans skrift er meget forskellig fra formandens. Mens denne havde skrevet meget pertentligt og småt og pladsbesparende, så breder hr. Mads sig med en stor, overlegen skrift med mange flotte pennesving; selv de mange pestdøde kommer i kirkebogen med store sving på d'erne! Hvor overlegent den gode præst har taget på kirkebogsføringen fremgår med al tydelighed af, at der pludselig, uden nogen påviselig grund, er en stor lakune i kirkebogen; mellem den 24. decem-

ber 1663 og den 23. juni 1669 er kirkebogen simpelthen ikke ført!

Men den 7. februar 1679 dukker der en ny, sirlig skrift op i kirkebogen, i den første tid derefter veksler de to skrifter, men fra maj måned bliver den sirlige enerådende. Forklaringen er den, at hr. Mads havde fået sig en såkaldt personel kapellan, dvs. en kapellan, som præsten selv aflønnede. Det var gået til på den måde, at da Mads Morsings embedsbroder i Verst, Mads Poulsen Buch, i 1669

Præsteslægten Barfod (B.)

Stamtavle over præsteslægten Barfod i Sydvestjylland.

var død og havde efterladt sig en forældreløs dreng på 12 år, var drengen blevet optaget i hjemmet i Øse præstegård; han hed *Poul Madsen Buch*. Det var en nærliggende ordning, for han var sønnesøn af Poul Barfod og dermed brorsøn til Morsings kone (se stamtavlen). Morsing tog sig faderligt af hans opdragelse og uddannelse; han blev dimitteret fra Kolding lærde skole i 1674, Verst sogn ligger meget nærmere Kolding end Ribe, og Kolding hørte dengang under Ribe stift.²⁴ Allerede den 21. april 1677, da han kun var 22 år gammel, blev han kaldet til hans kapellan og efterfølger. Det står sikkert nok i forbindelse med, at Morsing dette år selv blev kaldet til provst for Skast herred; en provst blev udpeget af herredets præster og bispnen i fællesskab og aflønnedes med en rigsdaler årlig af hver kirke.²⁵

I 1680 melder kirkebogen, at den 16. januar »er salige i Herren hensovet min hæderlige kære fader hr. Mads Mortensen, hvis

ligbegængelse blev holden her i Øse kirke den 27. januar«. Kapellanden kalder ham altså liggeud fader, slægtsmæssigt var han hans onkel. Det var på et hængende hår, at kapellanden kunne avancere til sognepræst; loven sagde nemlig, at »ingen må stedes til noget præstekald, som ikke er sine fulde fem og tyve år« (Reces 1643 1.1.20,3 og DL 2-2-4).

Hr. Poul Buch blev siddende i embedet til sin død i 1722, og det vil sige, at resten af kirkebogen er ført af ham, og han er på flere måder en interessant kirkebogsfører.

Allerførst kan vi se lidt mere på hans egne familieindførsler; de fylder noget i kirkebogen, for der er virkelig tale om en frugtbar, luthersk præstefamilie: fra 1681 til 1700 blev der født 6 døtre og 7 sønner i præstegården, flere døde som små, så i hele denne periode var der kun syv år, hvor præsten ikke havde indførsler om sin egen familie.

(1681) DOMINICA VIII TRINITATIS døbt min kæreste førstefødte søn, kaldet Mads. Døbe-faderen var hr. Anders af Guldager.

Faddere var hr. Anders i Raunsø, hr. Christen udi Torstrup, min faster Karen Pouls-

24. *Birket Smith, Københavns Universitets Matrikel II*, s. 48. J.R. Lorentsen, *Bidrag til Øse Sogns*, s. 240.

25. DL 2-16-2 og 10.

datter, Margrete Lauridsdatter af Sønder Riis og Anne Madsdatter af Guldager. Om natten imellem søndag og mandag næst tilforn imellem den 17. og 18. juni h. 1. (dvs. hora = time, klokken 1) blev han født til denne usle verden.

Næsten alle fadderne er præstefolk fra naboegnen, flere i slægt med familien; kun Margrete Lauridsdatter er en undtagelse, hun er fra Sønderriis i Guldager sogn, som dengang regnedes for en herregård. *Døbe-fader* betyder den præst, der har foretaget dåben.

Her er det sognepræsten i Guldager, Skast herred, Anders Jensen Spandet, men det skulle efter 1685 (kirkeritualet 1685 kap. 9 s. 336) være *provsten*, som her var den samme som barnets morfader, nemlig Anders Rasmussen Spandet i Ravnsø i Vester Nykirke sogn, Skast herred. Provsten blev nemlig fra 1685 en slags familiepræst for sine præster og skulle varetage alle deres kirkelige handlinger; vi ser f.eks. også provsten optræde ved en fremstilling i kirken af et hjemmedøbt præstebarn. I Øse præstegård er det ellers altid provsten, der udfører de kirkelige handlinger for præstefamilien, bortset fra et tilfælde i 1693 under en provstevakance.

Drengen Mads – selv brugte han senere det »finere« Matthias – var netop det rigtige navn: ældste søn kaldt op efter sin farfader. Det blev for øvrigt også ham, der blev holdt til bogen, og han endte som sognepræst i Spandet i Hviding herred sydøst for Ribe.

Den ældste datter blev født i 1683 – i 1682 var der født en Anders, der døde som spæd – og kom som en selvfølge til at hedde Sara efter farmoderen. Hun blev præstekone i Åstrup-Vester Starup i Skast herred.

Et enkelt af de triste notater skal med:

Anno 1687 d. 28. maj hor. 1 ante meridiem (dvs. klokken 1 før middag = om natten) døde min lille datter Anne Pøvelsdatter, efter at hun havde levet i verden halvtredje år, 2 måneder, 3 uger, 2 dage, 9 timer, og blev begravet d. 1. juni.

Et familiemæssig interessant notat finder vi i 1693:

På langfredag h. 2 pom. (dvs. klokken 2 pomeridiana = om eftermiddagen) døde mine hjertekære nu sl. (salige) faster Karen Pøvelsdatter i Øse præstegård anno ætatis 81 (dvs. i hendes alders 81. år), og torsdagen derefter d. 21. april blev hun meget hæderlig begravet i Øse kirke.

Som vi har set, var Poul Buch blevet optaget i Øse præstegård i 1669, og havde i 1680 efterfulgt sin onkel. Hans gamle faster, som vi allerede har mødt som kvindfadder i 1681, var født ca. 1612, og er blevet boende i præstegården i 13 år derefter; som nær slægtning og vel næsten en mor for ham, har det været en naturlig ting, selv om det må have været en yderligere belastning i den børnerige præstegård. Men præsten var nu også forpligtet til at forsørge sin formands enke; hun havde ret til at bo i præstegården i det såkaldte *nådensår* efter mandens død, men derefter skulle eftermanden forsørge hende med 1/8 af embedets visse indtægter (DL 2–13). Bestemmelsen var i 1683 ny; før Danske Lovs tid var enkens økonomiske stilling ret usikker.

Præstens »visse indtægter« betød indtægterne fra præstegården og præstetienden, hvoraf korntienden var langt den vigtigste. De uvisse omfattede *offer*, dvs. højtidsoffer – ved jul, påske, pinse – og *accidenser*, dvs. offer ved accidentelle eller uregelmæssige lejligheder som dåb, fremstilling, indledning (introduktion, se nedenfor s. 169), trolovelse, bryllup og begravelse.²⁶

Der var hævde for, at præstegården skulle være blandt de bedste i landsbyen, og det gjaldt også præstegården i Øse. Christian V's matrikel fra 1688 angiver den til godt 5 tdr. hartkorn; præsten havde desuden lejet et

26. DL 2–12-5. Georg Hansen, *Præsten paa Landet*, s. 57 ff. Om bøndernes levering af tiendekorn indeholder DL den pådsige bestemmelse: Når bønderne føre præsten sin tiende, da må han give dem tilsammen to tønder øl i deres gildeshus og ikke ydermere... (DL 2–23-12).

jordstykke, der tilhørte den bekendte Ribe-historiker, lektor Peder Terpager (1654–1738),²⁷ og gården var dermed nr. 4 efter størrelse blandt sognets i alt 35 enkeltmands- ejendomme. Dertil kom så annekspæstegården i Næsbjerg, som var bortfæstet til to mand; den var på knap 3 tdr. hartkorn, men må også have givet en indtægt i form af land-gilde og tiende. Det er næppe sandsynligt, at Poul Buch havde bortforpagtet sin præste-gård, men han kunne ikke drive landbrug på helt lige fod med landsbyens gårdmænd. Det var nemlig forbudt ham at deltage i gade-stævne eller grandestævne og at handle med andet end egne produkter.²⁸ Vi er her tæt på et emne, som det kunne være højt interessant at få belyst, nemlig præstens indpasning i landsbymiljøet i slutningen af 1600-årene – hvordan har hans og hans families forhold til landalmuen egentlig været? Kirkebogen giver desværre yderst spinkle muligheder for et svar.

Vi har set på fadderlisterne ved præstebørn- enes dåb, hvor de menige sognebørn aldrig optræder, end ikke degnen, men tiden var i høj grad præget af den honnøtte ambition, og at opfatte dette som udtryk for en isolation går ikke an. Biskoppens *visitatsprotokoller* havde måske kunnet yde lidt, men de ældste be- varede fra Ribe stift begynder først i 1732. Tilbage er næsten kun at håbe på, at præsten har været involveret i et injuriersøgsmål eller et rask slagsmål på tingstedet; i så fald ville der være et godt materiale at hente i den velbevarede række af tingbøger fra Skast her- reds ting, men der findes ingen registre, der kunne åbne adgangen til dem.²⁹

I året 1681 begynder præsten at indføre en lille statistik over fødte og døde:

»NB Dette år er udi Øse sogn ni fødte, fire døde. Næsbjerg sogn seks fødte, fem døde«.

27. I denne sammenhæng kan det nævnes, at Pe- der Terpager i 1706 udgav en latinsk over- sættelse af det danske kirkeritual 1685.

28. DL 2–11-6 og 9. *Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid*, udg. v. Troels Dahlerup, bd. 2 (1969) s. 199.

Det er altså ingen kunst at foretage et lille statistisk tilløb. Statistikken omfatter 41 år, 1681–1721, og det samlede fødselstal for begge sogne er 696. Det skal sammenholdes med det samlede antale døde (som dog indbe- fatter enkelte dødfødte): 494. Bruttobefolk- ningsoverskud: 202. De gennemsnitlige tal for fød- sler er 17, for døde 12, men tallene svinger meget. Det højeste fødselstal er 28 (1682), det laveste 10 (1683). Højeste dødstal er 25 (1700), laveste 5 (1686).

Det var praktisk nok at anføre tallene, for præsten skulle alligevel bruge dem i sin ind- beretning til provsten. Ved afslutningen af året 1702 noterer han direkte, at fortegnelse over fødte og døde er sendt til hr. Anders i Brøndum; det drejer sig om Anders Nielsen Seerup, der var præst i Brøndum og Nebel 1679–1720 og provst i Skast herred fra 1693 til 1710.

Provstens betydning demonstreres for øv- rigt på en anden måde, nemlig når »*kirkens bog*«, dvs. kirkens regnskabsbog hvert år skal underskrives. Regnskabsbøgerne for de to kir- ker eksisterer fra 1688, og det var ikke præ- sten, men provsten, som skulle underskrive årsregnskabet sammen med kirkepatronen el- ler hans fuldmægtig. På denne tid var det baron Frederik Krag til Stensballegård. I lov- givningen kaldes kirkeregnskabsbøger ofte ganske simpelt *kirkebøger*; både i 1686 og 1699 tales der om, at kirkebøger eller udskrifter af kirkebøger, nemlig kirkeregnskabsbøger, skal indleveres til *Stiftskisten*, det vil egentlig sige

29. Om præstens forhold til bønderne se Georg Hansen, *Præsten paa Landet*, s. 220. *Skasts herreds tingbøger* (justitsprotokoller) er bevaret i en næ- sten ubrudt række fra 1636. Årgangene 1636–40 er udgivet af Poul Rasmussen (1954– 69) med tilhørende register (1981). Matriklen for Øse sogn 1688 er aftrykt i J.R. Lorentsen, *Bidrag til Øse Sogns*, s. 58 ff. Visitatsprotokoller, biskoppens inspektionsprotokoller, må ikke forveksles med bispearkivets *vitaprotokoller*, som indeholder korte selvbiografier af præ- sterne (på latin). For Ribes vedkommende er de først bevaret fra 1731.

stiftets brevkiste, men her snarere stifts- eller bispearkivet.³⁰

Når det kommer til stykket, skete der egentlig ikke noget med kirkebogsføringen i Danmark lige fra Christian IV's forordninger og til Christian VI's reskript 11. december 1812, som indførte en dobbeltføring og en skemativering. Vi fik ganske vist det store kirkeritual af 25. juli 1685,³¹ men dets omtale af kirkebøgerne er uklar og i hvert fald slet ikke afpasset efter et lille og fattigt landsogn. Taget efter bogstaven skulle der nemlig føres særskilte bøger over døbte, trolovede og viede, døde, *introducerede* (kirkegangskonere) og *kommunikanter* (altergangsgæster). Introduktionen eller indledelsen var en ceremoni i kirken, hvor præsten fremstillede en barselkone, efter at hun havde holdt sig inde i 5–6 uger efter fødslen; hertil knyttede sig et offer til præst og degn. Skikken omfattede udtrykkelig kun ægtefødte.³² I afsnittet »Om dåben« (originaludgavens side 54) hedder det: »De, som vil have deres børn døbt, skulle dagen tilforn give præsten det tilkende, og lade både sit eget så vel som barnets og faddernes navne indføre udi kirkebogen, hvilket præsterne på landet

selv forretter, men klokkerne i købstæderne, dog under sognepræstens inspektion«. I afsnittet »Om ægteskab« (originaludgavens side 309): »Hver præst skal i en igennemdraget bog ved dag og tid tegne deres navne, som han trolover og sammenvier, tillige med dem, som enten har attesteret med dem eller også lovet for dem« (jævnfør DL 2–8–3). I afsnittet »Om lig og begravelse« (side 327): Der skal være en bog ved hver kirke over alle døde i sognet, hvilken præsten selv skal holde vedlig, at de dødes navn ved år og alder samt dag og datum der udi rigtig indføres«. I afsnittet »Om kvindernes kirkegang efter deres barselseng« (side 119): »De, som skulle indledes, give sig an for præsten dagen tilforn og lade antegne deres navne i en vis bog«. Endelig skal der føres en særlig bog over kommunikanter (side 149). Alt dette lod sig naturligvis ikke gøre i praksis. Men kirkeritualet ser alligevel ud til at have fået en vis betydning også for Øse-Næsbjerg kirkebog.

I 1697 finder vi første gang en særlig form for påtegning i vores kirkebog, som derefter optræder med mellemrum videre frem, f.eks. indførslen i 1697:

D. 11. marts 1697 blev Thomas Lauritsen og Mette Sørensdatter i Øse trolovede. Og som bemeldte Thomas Lauritsen havde ingen trolovelsesseddell at fremvise, har han stillet 2 dannemænd til forlovere for sig, nemlig Søren Knudsen i Øse og Christian Lauritsen i Karlsgårde, som lovede, at intet enten på hans eller hendes side er som efter Loven kan hindre samme deres ægteskab, hvilket de med underskrevne egne hænder stadfæster, Øse ut supra (dvs. (dato) som oven for).

Sign. Christen Sørensen. Knud Lauridsen, egen hånd.

Dannemand betyder her blot en i offentligheden pålidelig og hæderlig mand. »Loven« betyder nu Christian V's Danske Lov af 1683 (her 3–16–9). I de fleste af den slags tilfælde drejer det sig som her om manglende trolovelsesseddell eller -attest. Andre eksempler på, at forloverne selv underskriver i kirkebogen, er, »at NN har holdt skifte og gjort rigtighed med

30. Åbne breve 10.7.1686 og 5.9.1699. Regnskabsbog for Øse kirke 1688–1720, C KRB-540, LAN, og regnskabsbog for Næsbjerg kirke 1688–1720, C KRB-305, LAN. Regnskabsbogen kan også betegnes *kirkestol*. DL 2–22–13. I Ribe bispearkiv findes en protokol fra 1608, der betegnes »Kirke-stoel over Varde-syssels Kirker«, som s. 51–53 beskriver Næsbjerg og Øse kirkers ejendomme og rettigheder, C 4–910, LAN. Sm. H.K. Kristensen, »Varde Syssels Kirkestol«, i: *Fra Ribe Amt*, 10 (1940–1943) s. 89–117 og 228–246; Næsbjerg og Øse s. 112–113.

31. Kirkeritualet trådte i kraft 1. pinsedag 1686. Det skulle indkøbes af enhver kirke, reskript 16.1.1686.

32. DL 2–8–9. Kirkeritualet kap. 3, s. 118–121. L.J. Böttiger, *Kirkegangskoners Indledning* (1882). Georg Hansen, *Præsten paa Landet*, s. 118 f. Introduktionen afskaffedes officielt for rangs-personers fruer ved forordn. 8.11.1748, for almenheden ved forordn. 22.11.1754, men holdt sig i praksis på landet til første halvdel af dette århundrede.

sine børn efter deres salig faders død«, eller: »og som begge har i nogle år opholdt sig på fremmede steder og havde ikke attester at fremvise«, eller: »og som jeg kendte ham ikke, stillede han 2 mænd til forlovere for sig -«. Når der kan optræde den slags lange indførsler – og senere endnu mere omstændelige – og altså med forlovernes egenhændige underskrift eller forbogstaver i kirkebogen, kan det kun skyldes kirkeritualets påbud om, at forloverne skulle optegnes sammen med de trolovede og viede. Men at kirkebogen på denne måde blev gjort til en kombination af kirkebog og regulær forloverprotokol, således at andre end præsten kom til at skrive i kirkebogen, har selvfølgelig ikke været meningen.

Trolovelsen (også kaldet: forlovelsen) var i øvrigt en officiel og juridisk bindende akt, som skulle finde sted i præstens og mindst fem andre vidners nærværelse (ægteskabsordnans 1582, I 5 og DL 2–16-11). Vielsen (*copulationen*) skulle normalt finde sted senest 12 uger efter trolovelsen og foregå i kirken. Vielse i hjemmet krævede en særlig kongelig bevilling.³³ Trolovelsen spiller en stor rolle i Danske Lov som den egentlig ægteskabsstiftende handling og omtales i fire af lovens seks bøger; det bekendte forbud mod, at trolovede søger seng sammen, finder man således to steder (DL 2–8-6 og 3–16-12) og i kirkeritualets 8. kapitel. Trolovelsen ophævedes ved forordning af 4. januar 1799.³⁴

Bestemmelsen om bogføring af kommunikanter, som også var nævnt i kirkeritualet, blev også »smuglet« ind i selve kirkebogen i stedet for i en særskilt bog, dog først i den følgende kirkebog for Øse-Næsbjerg fra 1723–49; her er kommunikanterne indført på bogens første ti blade, men af en eller anden grund kun omfattende årene 1723 til 1725. Det var en pligt at gå til alters mindst én gang om året.³⁵ Derimod skal det bemærkes, at kirkeritualets påbud om bogføring også af introducerede eller kirkegangskoner slet ikke blev efterlevet i Øse-Næsbjerg.

33. Forordn. 13.3.1683 art. 1.

34. Jfr. Georg Hansen, *Præsten paa Landet*, s. 125 f.

35. DL 2–5-27.

Et enkelt særpræget træk ved Poul Buchs kirkebog er værd at fæste sig ved. Fra året 1688 indleder præsten året med en latinsk, i enkelte tilfælde græsk inskription, nogle er bibelsprog, andre er selvkomponerede tekster, men alle vidner de om en overlegen beherskelse af de klassiske sprog. Et centralt begreb i hans tekster er *pax*, fred. Som lille dreng havde Poul Buch oplevet de frygtelige krigs- og pestår under Karl Gustav-krigene, og det har sat sine spor.

Den første latinske inskription fra 1688 lyder i oversættelse:

Så bliver der fred i mine dage!
Ydre fred skal herske i staten,
indre fred skal blomstre i sindet,
evig fred skal gives os i kirkens samfund.

I 1689:

Da pacem DOMINE
in diebus nostris!
Herre! Skænk fred i vor tid! (egentlig: i vore dage).

I året 1700 var Danmark indviklet i en kortvarig krig med Sverige, hvis mest dramatiske træk var den svenske kong Karl XII's landgang med en hær i Humlebæk nord for København. En kort overgang så det truende nok ud med mindelser om 1659, men heldige udenrigspolitiske konstellationer førte alligevel til, at Danmark slap yderst billigt; landafståelser kom slet ikke på tale.

Krigen var begyndt i marts, da Frederik IV lod danske tropper rykke ind i de gottorpske lande i hertugdømmerne og begyndte en belejring af fæstningen Tønning i det sydvestlige Slesvig. Men allerede ved årets begyndelse skriver præsten (oversat fra latin):

(Der er) Ingen frelse i krig,
alle beder vi dig om fred, o fredsfyrste!

Enten har man i Øse præstegård mærket opmarchen til krigen ved årets begyndelse, eller også er indskriften skrevet senere, da krigen var en kendsgerning. Ofte kan det i de gamle

Anno ætatis 67 bortkaldede Vor Herre den velærværdige og fornemme mand hr. Povel Madtzen Buck, forige sognepræst for Øsse og Nesberg menigheder til sit himmelske rige og evige gode d 18 novemb. circa horam diei septimam. D. 26 ejusdem (dvs. samme, underforstået måned) lod hans højbedrøvede fortabte børn hannem hæderligen begrave.

Både hans og hans kones begravelse er givetvis forrettet af provsten, som nu, siden 1710, var magister Laurits Pedersen Lund til Aastrup og Vester Starup sogne (1704–45). Det var såmænd ingen anden end – hr. Pouls svigersøn! Han var gift med Poul Buchs ældste datter Sara, født den 3. november 1683.

Den 26. november var en torsdag, men allerede om søndagen den 22. havde der været en vielse i kirken, som i første omgang er blevet glemt, men senere med besvær er knebet ind i bogen. Det er blevet specielt besværligt, fordi der her er skåret en halv side ud af kirkebogen. Det er sikkert degnen, der har gjort det, men om det skyldes en fejlskrivning eller eventuelt et væltet blækhus eller en helt tredje årsag står hen i det uvisse.

Året 1722 vedbliver ellers med tre indførsler med den nye skrift den 17. december og 2. juledag og – muligvis – 3. juledag. »Degneindførslerne« forsatte i det nye år, 1723, begyndende med en dåb den 17. januar og sluttende med en dåb Midfaste søndag, den 7. marts. Antagelig har nabopræster vikarieret fra november til marts, da den nye sognepræst, magister *Hans Hansen Sirich* er tiltrådt.

Eftersom den gamle kirkebog var udskrevet, tog han straks en ny i brug, som netop kom til at vare i hans embedstid 1723–1749. Vi skal ikke gå i detaljer med denne bog, hvis første indførsel er fra den 25. marts. I det ydre ligner den den gamle bog, kun i lidt højere smalfolio, og stadigvæk blander den også de forskellige *ministerialia* sammen. Men som bogen fremtræder i dag, indbundet i korsetdrejl, er den sammensat af flere oprindelig forskellige læg; som allerede nævnt begynder den i virkeligheden som en *kommunionbog*; nogle sider er brugt til skriveøvelser, og andre ser ud

til at have været tænkt som begyndelsen på en *liber daticus*, embedsbog eller kaldsbog. Den nævner nemlig under 1741 to forordninger, den ene om, at prædiken kun må vare en time, og *katekisationen*, dvs. overhøringen i den kristne børnelærdom efter gudstjenesten, en halv time, den anden om, at menigheden skal blive i kirken til al tjeneste er endt.³⁸ Som helhed er denne kirkebog temmelig sjusket ført; det er en af de kirkebøger, som man vil være meget betænkelig ved at lægge til grund for en statistisk undersøgelse.

Den gamle kirkebog for Øse og Næsbjerg sogne har, som vi nu har set, sine særlige træk, men i virkeligheden findes der lige så mange forskelligartede gamle kirkebøger, som der er sogne i landet – bortset fra dem, der er blevet ædt op af flammer eller af mus. Det er bl.a. det, der gør dem til et så charmerende studiemateriale.

Til artiklen er, ud over de i noterne nævnte kilder, benyttet de gængse opslagsværker, i første række *Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk I-II* (1991), *Dansk Biografisk Leksikon* bd. 1–16 (3. udg., 1979–1981), J.P. Trap, *Danmark* bd. 1–31 (5. udg., 1958–1972), *Meyers Fremmedordbog*, R.W. Bauer, *Calender for Aarene fra 601 til 2200* (optryk 1977) m.fl., foruden J.H. Schou, J.L.A. Rosenvinge (udg.), *Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne, tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Under-saaterne i Danmark og Norge* bd. I–XXV (1670–1849) + reg. (1795–1849), L. Fogtman, T. Algreen-Ussing m.fl. (udg.), *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, udtogviis udgivne i chronologisk Orden* (1660–1870). Hovedregister 1660–1830 I–III. 1831–1848 (1786–1918). Et særlig nyttigt samlewerk har været: *Samling af alle gjældende Forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for begge Rigerne, samt de Steder af Danske og Norske Lov, saavelsom Kirkeritualen, der angaae Religio-*

38. De »forordninger«, der hentydes til, er i virkeligheden rescripter fra 2. december 1740, som vel nok først er kommet præsten i hænde i 1741. Om problemerne med disse bestemmelser overholdelse i 1700-årene se: Jens Holmgaard, *Bonden, kirken og skolen. Præsteindberetninger 1773–74 fra Viborg stift om helligdagens forsømmelse og skoleforholdene på landet* (1986).

nen, Geistligheden, Kirker, Skoler, Hospitaler og Fattige, samt Bøger og Almanakker, ved Laurids Fogtman (1784).

Bilag I

Pro pace præter spem mirabiliter restituta
Tibi, DEO PATRI, pacis conditori potentis-
simo,
Tibi, JESU CHRISTO, pacis impetratori be-
nignissimo,

TIBI Spiritui Sancto, pacis obsignatori cer-
tissimo,
gratias quam humillime ago.
Tibi, qui confirmasti vectes portarum nostra-
rum,
et disposuisti terminos nostros pacem,
Sit laus, honor et gloria in omnia seculorum
secula.
Soli Deo gloria!